

Klasik Arap Şiirinde Serap Motifi

Muhammed Faruk Çakır

0000-0002-7831-5075 | faruk.cakir@medeniyet.edu.tr

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ROR ID: [05j1qpr59](https://orcid.org/05j1qpr59)

Öz

Herhangi bir dile ait edebî mirasın oluşumunda, o dili konuşan toplumları çevreleyen muhitin coğrafi ve iklimsel koşullarının belirleyici bir rol oynadığı bedihi bir hakikattir. İlmî çevrelerce de dillendirilen bu gerçeklik Arap şiirinde de net bir biçimde gözlemlenir. Özellikle Arap yarımadasının orta kısımlarına hâkim olan çöl koşullarının doğal bir neticesi olarak deve, at, su kuyuları, bulut ve yağmur özlemi, göçebelik gibi pek çok unsur Arap kasidesinde sıklıkla işlenen temalar arasında yerini almıştır. Çöle ait bu nevi karakteristiklerin Arap şiirindeki tezahürlerinin bedevilikten hadarılığa geçişte de sürdüğü dikkat çekmektedir. Nitekim yeni dönemde de çöl yaşamına atıfta bulunmak şairlerin vazgeçemediği bir uygulama olmuş; çöl hayatını hiç tecrübe etmemiş bir Arap şairi bile tevarüs ettiği lügavi ve edebi müktesebat saikiyle çöle ait tasvirlerde bulunma gereği duymuştur. Bu bağlamda Arap şiirinin teşekkül ve olgunlaşma dönemlerinde sıklıkla değerlendirilen sahra motiflerinden birisi de seraptır. Çöl ikliminin gizemli bir olgusu olan serap, algıyla gerçeklik arasındaki sınırı bulanıklaştıran yanıltıcı doğasıyla farklı bağlamlarda kullanılmaya uygun bir teşbih unsuru olarak görülmüş; böylece Arap şiirinde zengin bir metaforik çerçevede ele alınmıştır. Mesela gazel türünde sıklıkla sevgili ile ilişkilendirilmiş; âşığı oyalayan, ona vaatlerde bulunup bir türlü yerine getirmeyen, umut verdikten sonra hiçbir şey olmamış gibi çekip giden ve dolayısıyla ulaşılması asla mümkün olmayan maşukun bizzat kendisi yahut verdiği sözler seraba benzetilmiştir. Âşığın, hülyaları ile neticede karşılaştığı acı gerçeklik arasındaki derin uçurumu etkili bir şekilde tasvir etmek isteyen Arap şairlerinin bu fenomene başvurmuş olmaları son derece tabii bir sanatsal yönelimdir. Çöl ikliminin Arap şiirine armağan ettiği bu etkili imge züht edebiyatı bağlamında da sıklıkla karşımıza çıkar. Zâhidâne beyitler söyleyen şairlerin insanın hayat serüveninde içine düştüğü yanılsama hali, hakikati bulmadaki acizliği, dünya hayatının geçiciliği ve aldatıcılığı sık sık serap teşbihleri üzerinden dile getirilir. Öte yandan sosyal ilişkiler konusunda ciddi bir müktesebat sunan hikemi şiir geleneğinde de bu motife çokça atıf yapıldığı görülür. Bu geleneğin şiir erbabı, bir şahsı, karakteri ya da toplumun belli bir kesimini eleştirirken serabın güçlü sembolizmine başvurur. Onlar iki yüzlülük, hilekârlık, sözünde durmama gibi gayri ahlaki ve samimiyetsiz davranışları serap gibi yanıltıcı ve aldatıcı olarak görmüş, bundan dolayı özüyle sözü bir olmayan kişileri hicvederken serap benzetmesinin metaforik gücünden yararlanmışlardır. Bu çalışmada serap motifinin Cahiliyeden başlayıp modern dönem öncesine kadar uzanan geniş bir zaman aralığındaki kullanımı kapsamlı bir taramayla tespit edilen üç ana tema çerçevesinde incelenmektedir. Öte yandan, söz konusu motifin en yoğun biçimde Abbâsî dönemi şairleri tarafından kullanıldığı görülmüştür. Bu durum, söz konusu devirdeki sanatsal yükselişin serap gibi mazmun ve motiflere de yansımalarının tabii bir neticesi olarak okunabilir. Şunu da ifade etmek gerekir ki serap motifinin teşbih ve istiare sanatlarında vazgeçilmez bir öge hâline gelmesi, zamanla bir klişeleşme problemini de beraberinde getirmiştir. Bu noktadan hareketle betimleyici bir yöntemin kullanılıp edebi analizlerin yapıldığı bu makalede Arap şiir tarihinin farklı dönemlerinden seçilen şairlerin serap tasvir ve teşbihlerinde ne denli özgün olabildikleri meselesi de eleştirel bir bakış açısıyla ele alınıp değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belagatı, Cahiliye, Abbâsî, Arap Şiiri, Çöl, Serap

Atıf Bilgisi

Çakır, Muhammed Faruk. "Klasik Arap Şiirinde Serap Motifi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (Eylül 2025), 947-964. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1669602>

Geliş Tarihi	08.04.2025
Kabul Tarihi	12.07.2025
Yayın Tarihi	15.09.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yapay Zeka Kullanımı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.



Mirage Motif in Classical Arabic Poetry

Muhammed Faruk Çakır

[0000-0002-7831-5075](https://orcid.org/0000-0002-7831-5075) | faruk.cakir@medeniyet.edu.tr

İstanbul Medeniyet University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, İstanbul, Türkiye

ROR ID: [05j1qpr59](https://orcid.org/05j1qpr59)

Abstract

The formation of a language's literary heritage is significantly influenced by the geographical and climatic conditions surrounding its speaking communities. This reality, frequently acknowledged by academic circles, finds a particularly strong resonance in Arabic poetry. As a natural consequence of the desert climate dominating the central regions of the Arabian Peninsula, elements such as camels, horses, nomadism, water wells, and the longing for clouds and rain have become recurring themes in the Arabic qasida. Remarkably, the manifestations of these desert characteristics in Arabic poetry persisted even during the transitional period from Bedouin life to urban civilization. Referring to desert life became a poetic tradition that Arab poets could not abandon; even those who had never experienced life in the desert felt compelled to depict it, influenced by the linguistic and literary legacy they had inherited. In this context, one of the desert motifs that played a significant role in the formative and developmental periods of Arabic poetry is the mirage. As an enigmatic phenomenon of the desert, the mirage—with its elusive and deceptive nature that blurs the line between perception and reality—has served as a versatile element of simile, and thus, has been elaborated within a rich metaphorical framework in Arabic poetry. For example, in the genre of ghazal, the mirage is frequently associated with the beloved—portrayed as a figure who distracts the lover, makes promises that are never fulfilled, vanishes without explanation after offering hope, and ultimately remains forever unattainable. The poets' frequent recourse to this phenomenon when seeking to portray the chasm between a lover's dreams and the painful reality is a natural artistic inclination. This evocative image, gifted to Arabic poetry by the desert climate, also appears frequently in the context of zuhd (ascetic) literature. Poets composing ascetic verses often employ the mirage as a metaphor to express human delusion, the inability to grasp truth, and the ephemeral and deceptive nature of worldly life. Moreover, the motif is widely referenced within the tradition of hikma (didactic) poetry, which provides a rich repository of reflections on social relations. Poets of this tradition draw upon the powerful symbolism of the mirage to critique individuals, characters, or segments of society. Behaviors such as hypocrisy, deceit, and unreliability are viewed as deceptive as a mirage, and poets have used this metaphor to satirize those whose words and deeds are not aligned. This study examines the use of the mirage motif across a wide temporal spectrum, beginning in the pre-Islamic period and extending to the pre-modern era, within the framework of three major themes identified through comprehensive textual analysis. Notably, it has been observed that the motif is employed most extensively by poets of the Abbasid period. This can be interpreted as a natural outcome of the artistic flourishing of the era, which also influenced the use of established motifs like the mirage. It should also be noted that the motif's integration into the arts of simile and metaphor eventually led to a degree of cliché. Accordingly, this article, employing a descriptive method and literary analysis, critically evaluates the originality of mirage depictions and similes in the works of poets selected from different periods of Arabic literary history.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Jahiliyya, Abbasid, Arabic Poetry, Desert, Mirage

Citation:

Çakır, Muhammed Faruk. "Mirage Motif in Classical Arabic Poetry". *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 12/2 (September 2025), 947-964. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1669602>

Date of Submission	04.08.2025
Date of Acceptance	07.12.2025
Date of Publication	09.15.2025
Peer-Review	Double anonymized / Two External
Ethical Statement	This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Use of Artificial Intelligence	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Yaratıcının zati sıfatlarından bahsedildiğinde, her şeyden önce O'nun mekân ve zamandan münezze aşkın bir varlık olduğu vurgulanır. İnsan ise bir mekân ve zamanda varlık göstermek zorundadır. Bundan dolayıdır ki belirli mekân şartları içerisinde hayata gözlerini açan insanoğlunun dil yetisi de çevresini kuşatan coğrafi nitelik ve faktörlerle şekillenir. Sözelimi; dört tarafı sularla çevirili, geçim kaynağı balıkçılık olan yemyeşil bir bölgenin dil yapısı ve söz varlığı; çöl, dağ veya kuraklıkla nitelenen bir coğrafyanın lügavi özelliklerinden elbette farklılık gösterecektir. Bu açıdan dil, insanların yaşadığı coğrafi ortamın özelliklerinden etkilenir ve o dilin edebiyatı da doğal olarak bu etkiden payını alır.¹ Buradan hareketle örneğin, otuz kadar göle, uzun sahillere ve dik dağlara sahip bir İskandinav ülkesi olan İsveç'te doğup büyüyen bir şairin, hayatın ızdırabını betimlerken suskun dağlar, soğuk hava ve göl balığı kokusundan bahsetmesi² gayet olağandır. Arapların tarih boyu medar-ı iftiharları olan şiir yeteneği de söz konusu coğrafya-edebiyat etkileşimi bağlamında şekillenmiş görünmektedir. Uçsuz bucaksız saharalarla kuşatılmış bir muhitte hayat süren Arap şairleri ister gazel olsun ister mersiye, herhangi bir tema ekseninde bir kaside inşat etmek istedikleri vakit, teşbih ve istiarelerinde çöle ait nesne, olay ve olguları sıklıkla kullanmışlardır. Bu açıdan Arap literatüründen bahsedildiğinde, örneğin çöl yaşamının vazgeçilmez olan deve unsurunun göz ardı edilmesi düşünülemez.³

Çöl ve çöle dair öğeler Arap şiirinde son derece yaygın olduğu için Arap edebiyatı araştırmacıları bu öğelerle yakından ilgilenmişlerdir. Sözelimi pek çok akademik çalışma çölün Arap edebiyatına yansıyan figürlerini ele almıştır. Cahiliye şiirinde çöl,⁴ Arap Sahrasının şiir ve kültürdeki izlerinin antropolojik okuması⁵ vb. onlarca tez, makale ve bilimsel kitap çalışması kaleme alınmıştır. Çöl ve Arap edebiyatı ilişkisi gibi genel konuların yanında Arap dünyasında çöle ait figürler, eser ve müellif ölçeğinde çok sayıda akademik yayının başlığını teşkil etmiştir. Emevî şairi Zürrümme'den (öl. 117/735),⁶ çağdaş roman yazarlarından Libyalı İbrâhîm el-Kûnî'ye (d. 1948)⁷ kadar pek çok şair ve roman yazarının eserleri çöl ve çöle ait unsurlar açısından incelenmeye değer görülmüştür.

Çöl söz konusu olduğunda şüphesiz ilk akla gelen unsurlardan birisi de seraptır. Işığın kırılması sonucu gözlenen optik bir yanılsama olan serabın⁸ yanıltıcı hali erken dönemlerden itibaren Arap şairleri tarafından fark edilmiş ve bu bağlamda teşbihlere tam yerinde bir edebi

¹ Coğrafya edebiyat ilişkisi hakkında ayrıntı için bk. Barış Taş, "Coğrafya Penceresinden Dil ve Edebiyat", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (31 Aralık 2021), 91-101.

² Lütfi Özkök - Yüksel Peker, *1945 Sonrası İsveç Şiiri Antolojisi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996). 43. İşaret edilen şiir İsveçli şair Werner Aspenström'e (1918-1997) aittir.

³ Mehmet Sıddık Özalp, *Arap Dilinde Deve Literatürü* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022).

⁴ Muhammed Sıddık Hasen Abdulvehhâb, *es-Sahraü fi ş-i'ri'l-Câhili* (Sudan: Ummu Dermân Üniversitesi, Arap Dili Araştırmaları Fakültesi, Edebiyat ve Sanat Araştırmaları Bölümü, 2008).

⁵ Sa'd el-'Abdillâh es-Sûyân, *es-Sahraü'l-'Arabiyye Sekâfetuhâ ve şî'ruhâ* (Beyrut: eş-Şebeketu'l-'Arabiyye li'l-Ebhâs, 2010).

⁶ Tâlih Aga, *Hayâtü's-sahrâ fi şî'ri Zirrumme* (Beyrut: Beyrut Amerikan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1970).

⁷ Abdulhak Mustafâvî, *el-Mihyâlu's-sahrâvî fi edebi İbrâhîm el-Kevnî* (Cezayir: Tebsî Arap Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

⁸ Serap hakkında bilimsel bir araştırma için bkz. Craig F. Bohren - Eugene E. Clothiaux, *Fundamentals of Atmospheric Radiation* (Wiley-VCH, 2006), 418-425.

malzeme yapılmıştır. Serabın bir motif olarak Arap şiirinde yoğun kullanımı Arap edebiyatı araştırmacılarının dikkatini çekmiş ve bu sadette çalışmalar yapılagelmıştır. Mesela Cahiliye şiirinde serap olayının nasıl yorumlandığı meselesi makale düzeyinde bir çalışmanın konusunu teşkil etmiştir.⁹ Makale seviyesinde diğer bir çalışmada ise Arabistan'ın Necd çöllerinde doğup büyüyen Zürrumme'nin şiirlerindeki serap motifi incelenmiştir.¹⁰ Sahada yaptığımız literatür taramasında Arap şiirinde serap motifi gibi genel bir çalışmanın bulunmadığı dikkatimizi çekmiştir. Bu açığı kapatıp konu hakkında genel bir çerçeve sunmayı amaçlayan bu çalışmada, Arap şairlerinin Cahiliyeden modern dönemin başlarına kadar serap motifini farklı amaçlarla kullanmış olabileceği varsayımıyla hareket edilmiştir. Yapılan taramalar, özellikle çok sayıda gazel şairinin sevgiliye yönelik sitemlerini ifade ederken bu motife başvurdıklarını göstermektedir. Bu çerçevede, makalenin ilk başlığı sevgili-serap benzetmelerine ayrılmıştır. Aynı şekilde züht ve hikmet şairlerinin dünya hayatının faniliği ve insanın aldanışına dair düşüncelerini ifade etmek için serap motifine sıkça atıf yaptıkları tespit edilmiş, dolayısıyla bu tema için de bir başlık açılmıştır. Serap imgesinin toplum eleştirisi bağlamında da önemli bir yoğunluk arz ettiği görülmüş ve makalenin son başlığı altında ise motifin bu yönde kullanımı ele alınmıştır. Kapsamlı bir literatür taraması üzerine kurulan bu çalışmada betimleyici bir yöntem takip edilmiş; ayrıca seçilen beyitler üzerinde edebi analiz ve kritikler yapılmıştır. Beyitlerin Türkçeye aktarımında esas olarak kaynak metin odaklı bir çeviri yöntemi benimsenmiş; ancak zaman zaman metnin anlaşılabilirliğini artırmak ve estetik kaygıları gözetmek amacıyla, hedef dilin ifade imkânlarından da yararlanılmıştır.

1. Serap ve Ulaşılamayan Sevgili

Arap, Türk ve Fars gibi doğu edebiyatlarında gazel türünün önemli bir yekûnu uzrî (platonik) aşk damgası taşır.¹¹ Çizilen genel portreye göre sevgili; vaat edip sözünde durmayan, ümit verip yüz çeviren, âşığına her türlü cevır u cefayı reva gören ve ulaşılmaayan bir karaktere sahiptir. Bu bağlamda bilhassa Arap şiirinde maşukun âşığına oyalayıp kandırması, umut verip sırt dönmesi anlatılırken sıklıkla serap motifinden yararlanılmıştır. Esasında ilhamını yaşadığı çöl ikliminden alan Arap şairi için umut ile hakikat arasındaki bu derin uçurumu en iyi ve etkili tasvir edecek araç da seraptır. Şiir antolojileri, sevgilinin vaatlerine kanıp yüz üstü terk edilen âşıkların sızlanmalarıyla doludur. Âşığı aldatıp duygu dünyasını tarumar eden bu yalancı vaatlerin seraba teşbih edildiği güzel örneklerden birini Abbâsîler devrinin kudretli şairi Buhturî (öl. 284/897)'ye ait aşağıdaki dizelerde görmek mümkündür mesela:

إِنَّمَا يَسْتَمِخُ نَائِلُكَ الصَّبْبُ وَيَشْكُو الْهَوَىٰ إِلَيْكَ الْعَمِيدُ
غَرَّةٌ وَعَدُّكَ السَّرَابُ وَعَادَى بَيْنَ جَفْنَيْهِ قَلْبُكَ الْجُلُودُ

Lütfunu diler âşık, sevdandan dert yanar meftun

*Alıttı onu serap vaatlerin, uykularını kaçırır taşlaşmış kalbin*¹²

⁹ Abdusâlim Halil, “es-Serâbu fı şî-şî-ri'l-Câhilî: Dirâse fı teşkîlî'z-zâhıra ve te'vilihâ şî-riyyen”, *Mu'te li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât* 18/2 (2003), 11-32.

¹⁰ Hâlid Zağrît, “es-Serâbu fı şî-ri' Zirrumme”, *Mecelletu Câmi'ati Hama* 1/3 (2018).

¹¹ Detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Uzrî Aşk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

¹² Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd el-Buhturî, *Divânu'l-Buhturî*, thk. Abdurrahman Efendi el-Berkûkî (Kahire: Matba'a Hindiyeye bi'l-Musekî bi-Mısır, 1911), 1/137.

Aynı dönemin büyük şairlerinden Ebû Nûvâs (öl. 198/813 [?]) sevgilisinin vefasızlığına sitem ederken vaatlerini seraba benzetir. Şairin kullandığı dil akıcı olsa da sanatsal açıdan bu sadette söylenen beyitlerin ortalamasını aşamamıştır:

فَأَنْجِزِي لِي وَعْدِي وَأَقْصِرِي مِنْ وَعِيدِي
فَقَدْ وَعَدْتِ مَوَاعِي دَ الْسَّرَابِ بِيَدِي

Verdiğin vadi tut, azalt tehditlerini
Sözler verdin ama çöldeki serap gibi¹³

İster sevgilinin vaadiyle olsun ister kendi vehmiyle, âşık içinde daima sevgilisine ulaşma arzusu taşır. Gönül dünyasında vuslata dair besleyip büyüttüğü bu ümit kuvvetli bir darbe aldığı anda nasıl bir hülyaya kapıldığını idrak eder ve içine düştüğü yanılgıyı serap ile betimler. Mesela platonik âşk şairi Küseyyir 'Azze (öl. 105/723) böyle bir yanılsamayla yaşadığı sukutuhayali şöyle anlatır:

وَلَمْ أَدْرِ أَنَّ الْوَصْلَ مِنْكَ جَلَابَةٌ كَجَارِي سَرَابٍ زَفَرْتُهُ الصَّخَاوَةَ

Bilemedim, sana ermek yanılgıyı mış meğer / Düzlüklerde beliren serap misali¹⁴

Gazel türüne bağımsız bir hüviyet kazandıran meşhur âşk şairi Ömer b. Ebû Rebî'a (öl. 93/711-712) da aşkı uğrunda türlü fedakarlıklar yapmasına rağmen maşuku tarafından terk edilmesini serap motifıyla anlatanlardandır:

وَعَصَيْتُ فِيكَ أَقَارِبِي فَتَقَطَّعْتُ
وَتَرَكْتَنِي لَا بِالْوَصَالِ مُمْتَعًا
بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ غَرَى الْأَسْبَابِ
يَوْمًا وَلَا أَسْعَفْتَنِي بِتَوَابِ
فَقَعَدْتُ كَالْمُهْرِيْقِ فَضْلَةً مَا يَه
فِي حَرِّ هَاجِرَةٍ لِلْمَعِ سَرَابِ
طَلَبُ السَّرَابِ وَلَا تَجِيْنَ طَلَابِ
يُشْفِي بِهِ مِنْهُ الصَّدَى فَأَمَاتَ

Senin için yakınlarıma başkaldırdım aramızdaki bağlar kopuverdi
Ne vuslatı tattırdın bir gün ne bir güzellik yaptın, terk ettin beni
Öğlen sıcağında bir serap gördüğü için elindeki suyu döken biri gibi kalakaldım
Kanmayı bekliyordum ama serap arzusu canımı aldı, muradıma eremedim¹⁵

Vuslatına talip olduğu kadının verdiği ümitler ile yaşadığı hazin son arasındaki ilişkiyi serap motifi üzerinden resmeden sanatkârlardan birisi de Harunürreşid'in saray şairi, uzrî şiirin simge ismi Abbâs b. el-Ahnef (öl. 192/808)'tir. Şöyle der şair:

كُنْتُ وَلَمْ أَعْرِفْكَ فِي غِيْطَةٍ
أَخْرَجْتَنِي مِنْهَا وَأَعْقَبْتَنِي
بَيْنَ جَنَانٍ وَمِيَاهِ عَذَابِ
مَخِيلَةً مِنْ كَاذِبَاتِ السَّحَابِ
حَتَّى إِذَا أَعْطَشْتَنِي قُلْتُ لِي
دُونَكَ يَا ظِمَانُ لِمَعِ السَّرَابِ

Cennetteydim seni tanımadan önce tatlı sular arasında
Çıkardın beni oradan soldın yalancı bulutlara

¹³ el-Hasen b. Hânî' Ebû Nûvâs, *Divânu Ebî Nûvâs*, thk. Ahmed Abdülmecîd el-Gazâlî (Kahire: Matba'atu Mısır, 1953), 273.

¹⁴ Ebû Sahr Küseyyir b. Abdîrrahmân el-Huzâî, *Divânu Küseyyir 'Azze*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1971), 184.

¹⁵ Ebû'l-Hattâb Ömer b. Abdillâh İbn Ebî Rebî'a, *Divânu 'Umar b. Ebî Rebî'a*, thk. Fâyiz Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-'Arabî, 1996), 75.

“Ey teşne! Al sana bir serap ıslıtısı” dedin, beni susuz bırakınca¹⁶

Güçlü umudun ardından gelen derin hayal kırıklığının serap imgesiyle sembolize edildiği bu şiirin ilk beytinde şair maşukunu tanımadan önceki hayatını cennete benzetir. Kalbini sevgilisine kaptırdıktan sonra sahte vaatlerle dolu acımasız bir dünyaya sürüklendiğini dillendiren şair, güçlü bir anlatıya sahip son beytinde serabın klişeleşmiş kullanımından uzak, sanatlı ve orijinal bir kullanımıyla duygusal aldanışını sahneler.

Emevîler şairlerinden A'şâ Hemdân'ın (öl. 83/702) umutla umutsuzluk arasında mekik dokuyan âşığı resmettiği aşağıdaki dizelerinde de sevgiliye erişememe yine serap motifiyle dillendirilir:

وَاسْمَعِي يَا أُمَّ عَيْسَى مِنْ كَلَامِي	لَا تَصُدِّي بَعْدَ وَدِّ ثَابِتٍ
أَوْ تَهْمِي لِي بِهَجْرٍ أَوْ صِرَامٍ	إِنْ تَدُومِي لِي فَوْصَلِي دَائِمٍ
خَادِعٍ يَلْمَغُ فِي غُرْضِ الْغَمَامِ	أَوْ تُكُونِي مِثْلَ بَرَقِ خُلْبٍ
بِقَلَاةٍ أَوْ طُرُوقٍ فِي الْمَنَامِ	أَوْ كَتَخِيلِ سَرَابٍ مُعْرَضٍ

Aşkıımız sabit olduktan sonra gitme Ümmü İsa kulak ver sözüm
Hazırım ben devam edersen ya da bırakıp gitmek istersen
Belki yalancı şimşek olmayı dilerdin bulutların ortasında çıkıveren
Çölde beliren bir serap veya uykuda bir düş olmayı yeğlersin¹⁷

A'şâ'nın sevgilisine hitap ettiği beyitlerinde serap motifi, kullanılan üslubun sadeliğine paralel olarak klişe bir biçimde işlenmiştir. Şairin benzer ifade kalıplarını aşamayıp motife özgün bir katkı getiremediği görülmektedir.

Seyfüddevle'nin saray şairlerinden Serî er-Reffâ ise (öl. 362/973 [?]) âşığın maşuktan yana nasibini ve maşukun değişmeyen tavrını anlatırken serap motifini nispeten sanatlı bir dille kullanır:

كَانَ الْعَفَافُ لَهَا أَتَمَّ حِجَابٍ	حَجَبَتْ مَحَاسِنَهَا الْخِيَامُ وَلَوْ بَدَتْ
مِنْ وَعْدِهَا الْمَمْطُولِ لَمَغِ سَرَابٍ	وَأَحْلَاهَا مِنْ قَلْبٍ عَاشِقِهَا الْهَوَى

Güzelliklerini çadırlar gizlemiş, görünse bile saklar onu tastamam iffet elbisesi
Âşığının kalbine sadece bir serap yâr olur, maşukun hiç gerçekleşmeyecek vaatlerinden¹⁸

Serap, gazel türündeki şiirlerde genellikle sözü edilen bağlamlarda kullanılmış olsa da elbette bunun dışında başka temalarla da karşımıza çıkabilir. Bir örnek vermek gerekirse; devrinin büyük şairi olarak görülen¹⁹ Ebü'l-Hasan et-Tihâmî (öl. 406/1016) serabı, sevgilinin zaman zaman açığa çıkan saklı güzelliğini betimlemede kullanır:

كَمَا شَفَّ مِنْ تَحْتِ الْجَهَامَةِ كَوْكَبُ	فَقَدْ شَفَّ مِنْ تَحْتِ الْبَرَاقِعِ وَجْهُهَا
سَنَا دُرَّةً فِي الْبَحْرِ تَطْفُو وَتَرْسُبُ	يَبِينُ وَيَخْفَى فِي السَّرَابِ كَأَنَّهَا

¹⁶ Ebü'l-Fazl el-'Abbâs İbnü'l-Ahnef, *Dîvânü'l-'Abbâs b. el-Ahnef*, thk. Antuvân Na'im (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1995), 30.

¹⁷ Ebü'l-Musabbih Abdurrahmân A'şâ Hemdân, *Dîvânü A'şâ Hemdân ve Ahbârüh*, thk. Hasan İsa Ebü Yâsemîn (Riyad: Dâru'l-'Ulûm, 1983), 158.

¹⁸ Ebü'l-Hasan es-Serî b. Ahmed er-Reffâ', *Dîvânü's-Serî er-Reffâ'*, nşr. Kerem el-Bustânî (Beyrut: Dâru Sâdir, 1996), 88.

¹⁹ Şemsüddîn Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 17/381.

*Burkanın ardından yüzü belirdi, bulutların arasından çıkan bir yıldız gibi
Görünür ve kaybolur serapta, tıpkı deniz yüzeyine çıkıp batan bir inci tanesi²⁰*

2. Serap ve Dünyanın Hakikati

Arap edebiyatı tarihinin seyrine bakıldığında özellikle Abbasîler'in ilk yüzyılından itibaren farklı milletlerle kültürel etkileşimin Arap şiirinde derin izler bırakmaya başladığı görülür. Bilhassa ilmi ve kültürel inkişafın zirveye çıktığı bu dönemde Antik Yunan mirasının Beytülhikme marifetiyle Arapçaya aktarılması, bu etkinin ilk ve en güçlü aşamasını oluşturmuştur. Bunun bir tezahürü olarak bu ve takip eden dönemlerde kalem oynatan bazı şairlerde, felsefi yaklaşımların zaman zaman duygusal ifadelerin önüne geçtiği gözlemlenir. Şiirlerine hikemi ve felsefi derinlik katan şairler daha önce kullanılagelen mazmun ve motiflere farklı açılımlar getirmişlerdir. Bundan payını alan serap motifi hakikat, dünya, ruh, vb. soyut kavramların somutlaştırılmasında da yoğun bir şekilde kullanılır olmuştur. Bu anlamda serap motifinden çokça yararlanan şairlerin başında filozof şair Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî (öl. 449/1057) gelir. Şair bir beytinde şöyle der mesela:

دُنْيَاكَ مِثْلُ سَرَابٍ إِنْ ظَنَنْتَ بِهَا مَاءً فَخَدَّعُ وَإِنْ عَضَبَا فَتَهْوِي

Serap gibidir dünya su sanırsan aldatır / Kılıç zannedersen de elbet korkutacaktır²¹

Şairin tespitine göre dünya hayatının kendisi zatı itibariyle insanın hakiki ihtiyaçlarını tatmin edebilecek bir keyfiyette değildir. Ona göre bir seraptan farksız olan bu âlemin maddi tarafıyla ilgilenen kişi neticede tüm çabalarının beyhude olduğunu görecektir; kurduğu hayalleri gerçekleştirmiş ve arzuladığı dünyalığa erişmiş bile olsa, ruhunun ebedi arzularını bunlarla tatmin edemeyeceğini anlayacaktır. Şair bununla yetinmeyip serap-kılıç metaforu üzerinden tüm korkuların da esasında bir vehim olduğuna dikkat çeker. Şairin bu hakîmâne değerlendirmelerine göre dünya hayatı ne peşinde koşulacak kadar değerli ne de korkulacak kadar büyüktür. Her hâlükârda serap gibi asılsız ve aldatıcıdır. Benzer bir forma sahip diğer bir beytinde de yine dünyayı başka bir açıdan seraba benzetir:

دُنْيَاكَ مُشَبَّهَةٌ السَّرَابِ فَلَا تَرُلْ بَرَزِينَ جَلْمِكَ مَوْشِكاً خُدَّعَاثَا

Seraba benzer dünya, sakın sürçme / Yaklaşırken oyunları, sabırlı ve olgun tavrın ile²²

Bu beytinde ise Ma'arrî dünyayı bir seraba benzetirken cilveli bir dilbere karşı takınılması gereken tavra gönderme yapar. Dünya her ne kadar ihtişamıyla kendisine meftun etmeye çalışsa da güzelliği geçici ve ona aldananların akıbeti de elem ve pişmanlık vericidir. Şaire göre bu ayartıcı güzellik karşısında yapılması gereken vakarlı ve müstağni bir tutum sergilemektir.

İslam toplumunda ekonomik refahla birlikte gelen dünyevilik ve ahlaki çözülme tezahürlerine bir tepki olarak yükselen züht eğilimi Arap şiirinde Ebü'l-'Atâhiye (öl. 210/825 [?]) ile ete kemiğe bürünmüştür. Divanını züht ve ölüm temalarıyla donatan şair, sehl-i mümteni

²⁰ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed er-Rebî, *Divânü Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed et-Tihâmî*, thk. Muhammed b. Abdurrahmân er-Rebî (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1982), 79.

²¹ Ebü'l-'Alâ el-Ma'arrî, *el-Lüzûmiyyât*, thk. Emîn Abdülazîz el-Hâncî (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1924), 2/183.

²² el-Ma'arrî, *el-Lüzûmiyyât*, 1/162.

tarzındaki beyitleriyle dünya hayatının iç yüzünü göstermeye çalışır. Vaaz niteliğindeki beyitlerinden birinde serap motifini zarif bir deyişle kullanır:

كَأَنَّ مُحَاسِنَ الدُّنْيَا سَرَابٌ وَأَيُّ يَدٍ تَنَاوَلَتِ السَّرَابَا

*Seraptır dünyanın güzellikleri serâpâ / Söyle hangi el dokunabilmiş ki seraba*²³

Ebü'l-'Atâhiye diğer bir şiirinde ise kalpte beliren umut ve hayalleri birer seraba benzetir:

كَمْ مِنْ مَنَى مَثَلَتْ لِقَلْبِكَ لَمْ تَكُنْ إِلَّا بِمَنْزِلَةِ السَّرَابِ اللَّامِعِ

*Türlü türlü arzu var ki kalbine doğar / Lakin parlak bir serap mesabesinde onlar*²⁴

Şair dünyaya ait güzelliklerin seraba benzetildiği bir önceki dizeye mukabil bu beytinde insanın iç dünyasına yönelir. Ona göre, dünyayı süsleyen maddi varlıklar nasıl ki anlık bir suretten ibaretse dünyayı algılayan hissiyat dünyası da aynı nispette geçici ve aldatıcıdır. Bu sebeple geleceğe dair plan ve programlar, hayaller ve ümitler bütünüyle kalpte belirip sönen birer serabı andırır. Benzer bir üslupla dünyanın faniliği ve aldatıcılığına karşı teyakkuza çağrısı yapan Şerif Murtezâ (öl. 436/1044) söz konusu motife herhangi bir edebi özgünlük katmadan şöyle der:

وَلَا تَطْلُبِ الدُّنْيَا فَإِنَّ نَعِيمَهَا سَرَابٌ تَرَاوَى فِي الْبَسِيطَةِ زَائِلٌ

*Koşma dünya peşinde, çünkü onun nimetleri / Görünüp kaybolan bir seraptır düzlükteki*²⁵

Nefsin arzularının seraba teşbih edildiği aşağıdaki beyitte de sade bir deyiş vardır. Beytin sahibi Sarradurr (öl. 465/1073) söz konusu motifi kalıplaşmış biçimiyle kullanmış, sanatsal anlamda malumun ilamından öteye geçememiştir:

إِنَّمَا هَذِهِ الْأَمَانِيُّ فِي النَّفْسِ سَرَابٌ لَا يَنْفَعُ الْأَطْمَاءَ

*Şüphe yok ki nefisteki bu arzular / Bir seraptır susuzları çaresiz kılar*²⁶

Bilhassa züht konulu beyitlerde daha çok karşılaştığımız bu özgünlük sorunu Endülüslü şair İbn Zümrek'in (öl. 798/1395 [?]) "fani dünyaya aldanış" temalı şiirinde de karşımıza çıkar. Dizelerde sözlerin etki gücünü artıracak herhangi bir edebi çabanın olmayışı dikkat çekmektedir:

وَالْعُمْرُ قَدْ مَرَّ كَمَرِّ السَّحَابِ وَالْمَلْتَقَى بِاللهِ عَمَّا قَرِيبُ
وَأَنْتَ مَخْذُوعٌ بِلَمْعِ السَّرَابِ تَحْسَبُهُ مَاءً وَلَا تَسْرِبُ

Bulut misali uğrayıp geçmiş ömür

Allah'a kavuşmak artık pek yakın

Sen ise serabın ışıltısına kanmışsın

*Onu su sanıyorsun ama nafil*²⁷

²³ Ebû İshâk İsmâil b. el-Kâsım b. Süveyd Ebü'l-'Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l-'Atâhiye* (Beyrut: Dâru Beyrût, 1986), 32.

²⁴ Ebü'l-'Atâhiye, *Dîvânü Ebi'l-'Atâhiye*, 260.

²⁵ eş-Şerîf el-Murtezâ, *Dîvânü's-Şerîf el-Murtezâ*, thk. Muhammed Eltuncî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1997), 3/105.

²⁶ Ebû Mansûr Ali b. el-Hasen İbnü'l-Fazl, *Dîvânü Sarradurr* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1995), 138.

²⁷ Muhammed b. Yûsuf es-Sarîhî İbn Zümrek el-Endelîsî, *Dîvânü İbn Zümrek*, thk. Muhammed Tevfîk en-Neyfer (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1997), 556.

Serap motifi zühht edebiyatında özgün ve klişe kullanımlarının yanı sıra, tekellüf ve tasannu içeren beyitlerle de karşımıza çıkar. Bu bağlamda bir örnek vererek eleştirel bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Son Abbâdî emiri İbn Abbâd (ö. 487/1094 [?]), dünyanın hakikatine dair şu mısraları kaleme almıştır:

وَلَا يَغْرُكَ مِنْهَا حُسْنُ بُرْدٍ لَهُ عِلْمَانِ مِنَ ذَهَبِ الدَّهَابِ
فَأُولَٰهَا رَجَاءٌ مِنْ سَرَابٍ وَآخِرُهَا رَدَاءٌ مِنْ ثُرَابٍ

*Aldatmasın seni dünyanın süslü elbisesi
Onda “fena” altınından iki nişan var
Başı seraptan yana umut sonu toprak kıyafet²⁸*

Bu iki beyitte edebî sanatların zorlama bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Şair, sırf cinas yapmak amacıyla ذَهَبٌ (altın) ve دَهَابٌ (gidiş, fena) kelimelerini anlam ilişkisine aykırı bir şekilde bir araya getirmiştir. Diğer taraftan şair ikinci beytin ilk mısraında, insanların türlü umutlarla peşinden koştuğu dünyayı bir seraba benzetirken, ikinci mısraında ise dünyanın akıbetinin “topraktan bir kıyafet” olduğunu ifade etmiştir. Ancak, bir önceki beyitte dünya elbisesi üzerindeki iki nişandan bahsederken ikinci nişanı da yine bir elbise olarak sunması anlam bütünlüğünü ihlal etmiştir. Bunu da bedî sanatlarından *muvâzeneyi* kullanarak bir ses ahengi yakalamak için yaptığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu beyitlerde, anlamdan çok lafızları süsleme kaygısının ön planda olduğu görülmektedir.

Zamanla bir sıradanlık kazansa da yer yer kimi şairler serap motifine yeni açılımlar katmaya devam etmiştir. Örneğin Fâtımiler dönemi şairlerinden Temîm b. Mu‘izz (öl. 374/985) aşağıdaki beyitlerinde bu motifi ilgi çekici bir formda sunar:

عَدَاوَتُهُمْ وَعَذْلُهُمْ جَمِيعاً سَرَابٌ فِي سَرَابٍ فِي سَرَابٍ

Hasımlıkları ve kınamaları büsbütün / Serap içre serap içre seraptır²⁹

Şair 14 beyitlik kasidesinde zevk ü sefa içerisinde bir hayat sürmeye teşvik eder. Bu tür bir hayat tarzı elbette İslam toplumunda kınanacaktır. Şair bunun farkında olduğu için mukadder itirazlara bu beyitle cevap verir. İkinci mısraında kınayanların sözlerinin seraptan çok daha değersiz olduğunu dile getirirken alışık olmadığımız bir üslupla “serap içre serap içre bir seraptır” der. Şair kendisine mahsus olduğunu gördüğümüz bu üslupta sadece serap motifini kullanmaz. Her iki beyitte ikinci mısraları bu formda getirmekle biçimsel bir ahenk oluşturur.³⁰

3. Serap ve Toplum Eleştirisi

Arap şiirinde “serap” toplum eleştirisi bağlamında da sıkça kullanılan güçlü bir motiftir. Sahrada susamış yolcuları kandıran bu vehmî varlık, ahlaki ve sosyal bozulmayı dillendirmek isteyen şairler için ilham kaynağı olmuştur. İçi boş vaatlerde bulunan, özü sözü bir olmayan, menfaate dayalı dostluklar kuran hilekâr insanlar seraba benzetilerek yerilmiş; görünen ile

²⁸ Muhammed İbn ‘Abbâd, *Divânu'l-Mu'temid b. 'Abbâd*, thk. Hâmid Abdülmecîd - Ahmed Ahmed Bedevî (Kahire: Matba'atü Dâri'l-Kütübî'l-Misriyye, 2000), 93.

²⁹ Temîm b. el-Mu'izz li-Dînillâh el-Fâtımî, *Divânu Temîm b. el-Mu'izz li-Dînillâh el-Fâtımî*, thk. Komisyon (Kahire: Matba'atü Dâri'l-Kütübî'l-Misriyye, 1957), 58.

³⁰ Ayrıca gençlik, içki, göktaş, kına, bulut ve doğru kelimelerini de aynı formda kullanır.

hakikatte olan arasındaki derin uçurum bu metaforla anlatılmıştır. Serap motifinin toplum eleştirisi bağlamında kullanıldığı etkileyici bir örnek, Ümeyye b. Ebi's-Salt'a (ö. 8/630 [?]) atfedilen şu beyitlerdir:

كَمْ أَرْجَى الْأَرَاذِلَ اللَّوْمَاءِ وَأَحَالَ السَّرَابَ فِي الْفَقْرِ مَاءِ
وَيْخُ نَفْسِي أَلَا جَعَلْتُ لِرَبِّي دُونَ هَذَا الْأَنَامِ هَذَا الرَّجَاءِ

*Aşğılık kişilere ne çok umut bağlamışım
Nasıl olmuş da çöldeki serabı su sanmışım
Keşke bu insanları terk edip de
Rabbime niyazda bulunsaymışım³¹*

Hakka tevekkül etmek yerine insanlara bel bağlamak gibi bir vehme kapıldığı için kendisini kınayan şaire göre insanlardan hayır ve iyilik ummak, çölde görünen seraptan su beklemek gibi beyhude bir şeydir. Yaşadığı çağın insanından son derece muzdarip ve müşteki bir şair olan Şerîf er-Radî (öl. 406/1015) aşağıdaki beyitlerinde âdemoğlu hakkında son derece karamsar bir tablo çizerken serap motifine yapışır:

وَالنَّاسُ فِي الدُّنْيَا إِذَا جَرَبَتْهُمْ إِمَّا هَبَاءً أَوْ سَرَابٌ يَبْرِقُ
إِمَّا صَدِيقٌ كَالْعَدُوِّ تَقَاعَدَا عَنْ نُصْرَتِي أَوْ فَالْعَدُوِّ الْمُخْنَقُ

*Eğer bir tecrübe etsen, dünyadaki insanlar
Ya saçılmış bir toz ya parlayan bir serap
Ya düşman gibi imdada koşmayan bir dost
Ya da bunaltan düşman³²*

Takip eden dizelerde ise hakiki bir dost arayışına çıktığını anlatan şair el-Anberî'nin (öl. 324/936) uzun uğraşlar sonunda vardığı kötümser kanaate tanık olunur:

تَأَمَّلْتُ أُخْتَبِرُ الْمُدَّعِينَ بَيْنَ الْمَوَالِي وَبَيْنَ الْعَبِيدِ
فَأَلْفَيْتُ أَكْثَرَهُمْ كَالسَّرَابِ يَرُوفُكَ مَنْظَرُهُ مِنْ بَعِيدِ

*Dostluk iddia edeni deneyip durdum
Köle ile efendinin ayırmadan arasını
Çoğu serap gibiymiş hakikati gördüm
Uzaktan bakınca beğenirsin manzarasını³³*

Aktarılan son üç şiirde şairlerin serap motifinin klişeleşmiş kullanımını tekrar ettikleri ve ona herhangi bir katkı sunamayıp sade bir deyişle sınırlı kaldıkları görülmektedir. Buna karşın döneminin önemli ilim ve edebiyat erbabından Kadı el-Mu'âfi b. Zekerıyyâ (öl. 390/1000)'nın aşağıdaki beytinde durum farklıdır:

أَقْتَنَسُ الصَّيَّاءَ مِنَ الصَّبَابِ وَأَلْتَمِسُ الشَّرَابَ مِنَ السَّرَابِ

Ne beyhude sisten ışık devşirmek / Şarabıysa bir seraptan beklemek³⁴

³¹ Ebü'l-Kâsım Ümeyye İbn Ebi's-Salt, *Dîvânü Ümeyye b. Ebi's-Salt* (Lübnan: Dâru'l-Evzâ'i, 1990), 36.

³² el-Murtezâ, *Dîvânü Ş-Şerîf el-Murtezâ*, 2/391.

³³ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü l-blîs* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001), 331.

³⁴ el-Mu'âfi İbn Zekerıyyâ, *el-Celîsü's-sâlihü'l-kâfi ve'l-enîsü'n-nâsihu's-şâfi*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 7.

Varoluşsal bir sorgulamayı ve derin bir iç bunalımı anlatan bu dize, şairin belirsizlik ve umutsuzluk içindeki ruh hâlini etkili biçimde yansıtan metaforlar içerir. Karanlık bir ortamda ışık aramanın ya da hayati ihtiyaçları hayali varlıklardan beklemenin beyhudeliğini dile getiren şair yanılısma ve yönsüzlüğü simgeleyen sis ve serap imgelerini mahirane bir üslupla kullanır. Bunları yaparken cinas gibi sanatlarla ifadelerine estetik bir boyut katmayı da ihmal etmez.

Hikemi şiir geleneğinin öncü isimlerinden İmam Şâfiî (öl. 204/820) toplum eleştirisiyle de temayüz etmiş bir şairdir. Aşağıdaki şiirinde çevresindeki muhteris ve dünyaperest insanlara yüklenirken serap motifinden de yararlanır:

وَمَنْ يَذُقُ الدُّنْيَا فَإِنِّي طَعَمْتُهَا وَسِيقَ إِلَيْنَا عَذْبُهَا وَعَذَابُهَا
قَلَمَ أَرَاهَا إِلَّا غُرُورًا وَبَاطِلًا كَمَا لَاحَ فِي ظَهْرِ الْفَلَاءِ سَرَابُهَا
وَمَا هِيَ إِلَّا جِيفَةٌ مُسْتَحِيلَةٌ عَلَيْهَا كِلَابٌ هُمُ هُنَّ اجْتَذَابُهَا

*Dünyayı tadan bilsin ki onu yutmuşum ben
Acısı ve tatlısıyla sürülmüş önümüze sürülen
Gördüm ki bir aldanış ve hiçlikmiş külliye
Bir serap misali ki, saharalarda beliren
Dünya dediğin ancak kokuşmuş bir leştir
Onun için çekişen olsa olsa köpektir³⁵*

Şiirine dünyanın hem nimetini hem de mihnetini tecrübe etmiş bir bilge edasıyla başlayan İmam Şâfiî, ikinci beyitte dünyayı çölde parıldayan bir seraba benzeterek, onun aldatıcı ve boş bir hayalden ibaret olduğunu söyler. Ancak şairin dünya tasvirindeki eleştirel tonu burada sona ermez; üçüncü beyitte söylemini daha da sertleştirerek, dünyaya düşkün kimseleri bir leşin başına üşüşen köpeklerle teşbih eder. Bu çarpıcı benzetmeyle şair, bir yandan dünyanın hakikatte değersizliğini vurgularken diğer yandan ona tutkuyla bağlananların ne denli süflü bir hale düştüğünü ifade eder.

Makaleye son vermeden iki hususa değinmeyi lüzumlu görüyoruz. Birincisi, Cahiliyeden Abbasilere şairlerin serap motifini kendilerine özgü estetik değerde, edebi sanatlarla güncellemelerine karşın Abbasiler sonrası merhaleye geçildiğinde genel manada bir donukluğa şahit olunur. İstisnaları olmakla birlikte bu dönemlerde şairlerin çoğunlukla seleflerini taklitten kurtulamadığı ve söz konusu motife farklı bir açılım getiremedikleri görülür. Bu durum örneğin Abdülganî en-Nâbulî'nin (öl. 1143/1731) şu dizesinde göze çarpar:

سَرَابٌ ظَنَّنُهُ الظَّمْآنُ مَاءً فَلَمَّا جَاءَ لِلْإِرْتِشَافِ

Bir serap ki susayan onu su sanıvermiş / Yudumlamak için yanına geldiğinde³⁶

Bu beyitte şair varlık âlemini seraba teşbih eder. Serap zaten çölde insanın aşırı susuzluk nedeniyle bir şeyleri suya benzetmesidir. Şairin burada söz konusu motife hiçbir şey eklemeyişi görülür.

³⁵ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Dîvânü's-Şâfiî*, thk. Muhammed Abdulmun'im el-Hafâcî (Kahire: Mektebetu'l-Kulliyâtî'l-Ezheriyye, 1985), 51.

³⁶ Abdülganî b. İsmâîl en-Nâbîlî, *Dîvânü'l-hakâik ve mecmû'u'r-rekâik*, nşr. Muhammed Abdulhâlık ez-Zenâtî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 2013), 347.

Diğer taraftan “şerâb” ve “serâb” kelimelerinde nakıs cinas olduğu için bu ikilinin aynı beyitte getirilmeleri bir adet olmuş, şairler bu ikiliyi çoğu zaman manayı gözetmeden tekellüf ve tasannu ile kullanmışlardır. Halbuki aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere bu ikilinin ilk kullanımlarında lafızla anlam arasında bir insicam vardır:

وَلَيْنَ شَكُوْتُ ظَمَائِي إِنَّكَ لِلَّتِي قَدِمًا جَعَلْتَ مِنَ السَّرَابِ شَرَابِي

*Ben susuzluğumdan şikâyet etsem / Sen bana hep seraptan şarap çıkarırsın*³⁷

Yukarıdaki beytin sahibi Buhturî, çizdiği bu edebi tabloda maşukunun duygusuz ve tavizsiz tavrına sitem ederken kendisini de ilgi ve sevgiye teşne bir âşık olarak tasvir eder. Aşk ve hasret illetiyle alevlenen iç yangını söndürmek için sevgilisinin kapısını çalıp bir “şarap/içecek” dilenen şair her defasında eline tutuşturulmuş bir “serap” ile döndüğünden bahseder. Beyitte “serap” ve “şarap” kelimeleri zorlamadan uzak, doğal bir akış içerisinde bir araya getirilmiştir. Bu ahenkli ve sanatlı söyleşiye mukabil geç dönem şairlerinin cinas yapma kaygısıyla söz konusu kelimeleri ya bir zorlamayla ya da özgünlükten uzak bir formda sundukları dikkat çeker. Literatürde bunun çok örneği vardır. Mesela İbn Ma’sûm bir şiirinde (öl. 1120/1708) غَرَّتْهُمْ بِشَرَابِهَا وَعِنْدَهُمْ “şarabı ve serabı ile onları aldattı” der. Abdülganî en-Nâbulî (öl. 1143/1731) ise تَخَالَ سَرَابٌ قَيَّعَتْهَا شَرَابَا “onlarda serabın şarabı var” demiş ve benzeri serap-şarap ikilemesini divanının başka bir yerinde daha tekrar etmiştir. Endülüslü İbn Hamdîs (öl. 527/1133) “Vadinin serabını şarap sanırsın”³⁸ diyerek klişeyi tekrarlamıştır. Keza Selçuklu devri şairlerinden İbnü’l-Hebbâriye (öl. 509/1115) de dünya hayatı hakkında شَرَابُهَا سَرَابٌ نَعِيمٌهَا عَذَابٌ “İçeceği seraptır, nimetleri azaptır”³⁹ şeklindeki sözleriyle kalıbı sürdürmüştür. Benzer durum Abbasi sonrası başka Arap şairleri için de geçerlidir. Büyük ihtimalle serap-şarap ikilemesinin yaygınlaşması, manadan ziyade lafzın süslenmesinin önem kazanmaya başladığı ve bedî’ sanatlarının revaç bulduğu tarihlere tekabül etmektedir.

Çalışmaya son vermeden önce değinmek istediğimiz diğer husus da şudur: Serap motifi Cahiliye şiirinde geçtiği gibi Kur’an’da da bir teşbih unsuru olarak kendisine yer bulmuştur. İslami dönemde çok sayıda Arap şairi bu benzetmeyi Kur’an’da geçtiği şekliyle iktibas etmiştir. Bu durum serap motifinin Arap şiirindeki yaygın kullanımında Kur’an etkisinin de var olduğunu göstermektedir. Serap benzetmesi Kur’an’da şöyle geçer:

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهُ عِنْدَهُ فَوْقِيَهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ

“İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah’ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görürverir. Allah’ın hesabı pek çabuktur.”⁴⁰

³⁷ el-Buhturî, *Divânu’l-Buhturî*, 1/16.

³⁸ Ebû Muhammed Abdülcebbâr b. Ebî Bekr İbn Hamdîs, *Divânu İbn Hamdîs*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 15.

³⁹ Nizâmuddîn Muhammed b. Muhammed b. Sâlih İbnü’l-Bahâriyye, *Divânu’s-sâdih ve’l-bâgim*, nşr. İzzet ‘Attâr (Kahire: y.y., 1936), 79.

⁴⁰ en-Nûr 24/39.

Kur'ân'daki bu teşbihin Arap şiirine yansımaya birkaç örnek vermek gerekirse; mesela Şerîf Murtezâ'nın (öl. 436/1044) bir şiirinde belirli bir kesimin eleştirisi sadetinde karşımıza çıkar bu ifade:

وَمَا أَنْتُمْ إِلَّا سَرَابٌ بَقِيعَةٌ تُغَرُّ بِرُؤْيَاهِ الظَّمَاءُ الْخَوَامِسُ

*Siz çöldeki serap gibisiniz ki / Susuz onu uzaktan görünce aldanır*⁴¹

Lisânuddîn el-Hatîb (öl. 776/1374-75) aynı benzetmeyi âyetteki bağlama uygun düşecek şekilde dünya hayatının tasviri ve insanoğlunun değişmeyen zaafını vurgularken kullanır:

لَا تَغْتَرَّرْ فَهُوَ السَّرَابُ بَقِيعَةٌ قَدْ خُودِعَ الْمَاضِي بِهِ وَالْآتِي

*Hiç aldanma! O vadide bir serap / Gelmiş geçmiş cümle âlem aldandı onunla hep*⁴²

Aynı ifadeyi geç dönem şairlerinden Faslı Hamdûn b. el-Hâc (öl. 1232/1817)'in varlık ve hakikat üzerine derin bir sorgulama yaptığı şu felsefi dizelerinde de görürüz:

مَا الْكَوْنُ إِلَّا سَرَابٌ بِقِيعَةٍ وَجَبَابُ
جَبَابٌ مَنْ لَا جَبَابُ لَهُ وَهَذَا الْعُجَابُ

Varlık “düzlükte görülen bir serap” ve perdeden ibaret /Perdesi olmayanın perdesidir bu, hayret ki hayret!⁴³

Literatür incelendiğinde, bu sadette yüzlerce beyit örneğiyle karşılaşılacaktır. Bu durum, incelediğimiz motifin Arap şiirinde rağbet görmesinin yalnızca serap olgusunun fiziksel yönüyle değil, aynı zamanda bir benzetme unsuru olarak Kur'ân'da yer almasıyla da bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, Arapların kendilerini kuşatan coğrafyanın iklimsel koşullarından ilham alarak teşbih ve istiarelerine taşıdıkları serap motifi incelenmiştir. Araştırmamızın zamansal kesiti, Cahiliyeden modern dönemin başlarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsadığı halde örneklerin çoğunun Abbasi dönemi şairlerine ait olması dikkat çekmektedir. Kanaatimizce bu durum, gerek söz konusu devrin uzun bir zamana yayılması gerekse bu dönemdeki edebî ve sanatsal ilerlemenin, “serap” gibi mazmun ve motiflere de yansımalarının doğal bir sonucudur.

Çalışmada örnekleriyle ayrıntılı bir şekilde ele alındığı gibi serap, en başta gazel temalı şiirlerde başvuru bir motif olmuştur. Arap şairi, yaklaşıma çalıştıkça kendisinden uzaklaşan, vaatle bulunup cayan, ümit verip yüz üstü bırakan sevgiliyle ilişkisini anlatırken serabın güçlü sembolizminden yararlanmıştır. Maşukun ulaşılmazlığı ve sözlerinin aldatıcılığını seraba benzeten şair kendisini de zımnen aşk çölünde susuzluktan kavrulmuş biri olarak tasvir etmek suretiyle birçok açıdan imgesel zenginlikler sunmuştur. Dünya hayatını tanımlamak üzere son derece manidar bir teşbih unsuru olarak görülen serap, hikemi şiir geleneğinde de sıklıkla

⁴¹ el-Murtezâ, *Divânü's-Şerîf el-Murtezâ*, 2/160.

⁴² Ebû Abdillâh Zül-vizâreteyn Lisânuddîn Muhammed İbnü'l-Hatîb, *Divânü Lisâniddîn İbnü'l-Hatîb*, thk. Muhammed Miftâh (Dârülbeyzâ: Dâru's-Sekâfe, 1989), 1/187.

⁴³ Hamdûn b. Abdurrahmân İbnü'l-Hâc, *ed-Divânü'l-âmm li-Hamdûn b. el-Hâc es-Silmî* (Fas: Câmi'atu Sîdî Muhammed b. Abdullah, 1995), 2/235.

kullanılmıştır. Bu geleneğin şairleri; bâki zannedilen gençliği ve dinçliği, bitmez sanılan malı-mülkü ve tükenmez vehmedilen ömrü seraba benzeterek muhataplarına âlemin faniliğini öğütlemişlerdir.

Taramalarımız sonucunda serap motifine en çok atıf yapılan diğer bir temanın “toplum eleştirisi” olduğu tespit edilmiştir. Arap şairi hedef aldığı kişi, kesim ve karakterleri eleştirmek istediğinde bu motife başvurmuş; ahde vefasızlık, hilekârlık, ikiyüzlülük gibi kötü hasletlerle muhatabını aldatan kişileri seraba benzeterek yermiştir. Konuyla ilgili ulaştığımız bulgulardan birisi de şudur: Serap olayı Arap şiirinde sıklıkla teşbih ve istiare sanatları için kullanıldığından, çağrıştırdığı anlam ağı zamanla belirli bir zemine oturmuş ve bir klişeleşme sorunu doğmuştur. Bu sebeple serap motifi üzerinden yapılan bir söz sanatının imgesel açıdan özgünlük ifade etmesi düşük bir ihtimal olmuştur ki makalede bu durum detaylıca işlenmiştir.

Arap şiirinde serap motifinin yaygınlık kazanmasında, serabın fiziksel özelliklerinin çağrışım gücünün yanı sıra, Kur’ân’da bir teşbih unsuru olarak yer almasının da önemli ölçüde etkili olduğu gözlemlenmiştir. Nitekim örneklerde görüldüğü üzere, pek çok şair serap teşbihini doğrudan Kur’ân’daki kullanımıyla iktibas etmiştir. Son olarak, serap motifinin Arap şiirindeki kullanımı, klasik Türk ve Fars edebiyatlarındaki yansımalarıyla mukayeseli olarak ele alınabilir; böylece motifin farklı kültürlerde kazandığı anlam katmanları ve estetik işlevleri daha derinlemesine ortaya konulabilir.

Kaynakça | References

- Abdulvehhâb, Muhammed Sıddık Hasen. *es-Sahraü fi ş-ş'ri'l-Câhilî*. Sudan: Ummu Dermân Üniversitesi, Arap Dili Araştırmaları Fakültesi, Edebiyat ve Sanat Araştırmaları Bölümü, 2008.
- Aga, Tâlih. *Hayâtü's-sahrâ fi ş'ri Zirrumme*. Beyrut: Beyrut Amerikan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1970.
- A'şâ Hemdân, Ebü'l-Musabbih Abdurrahmân. *Dîvânu A'şâ Hemdân ve Ahbâruh*. thk. Hasan Âsâ Ebü Yâsemîn. 1 Cilt. Riyad: Dâru'l-'Ulûm, 1. Basım, 1983.
- Bohren, Craig F. - Clothiaux, Eugene E. *Fundamentals of Atmospheric Radiation*. Wiley-VCH, 1. Basım, 2006.
- Buhturî, Ebü Ubâde el-Velîd b. Ubeyd. *Dîvânu'l-Buhturî*. thk. Abdurrahman Efendi el-Berkûkî. 2 Cilt. Kahire: Matba'â Hindiyeye bi'l-Musekî bi-Mısır, 1. Basım, 1911.
- Durmuş, İsmail. "Uzrî Aşk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/259-261. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ebü Nüvâs, el-Hasen b. Hânî'. *Dîvânu Ebî Nüvâs*. thk. Ahmed Abdülmecîd el-Gazâlî. 1 Cilt. Kahire: Matba'âtu Mısır, 1953.
- Ebü'l-'Atâhiye, Ebü İshâk İsmâîl b. el-Kâsım b. Süveyd. *Dîvânu Ebi'l-'Atâhiye*. Beyrut: Dâru Beyrût, 1986.
- Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf es-Sarîhî İbn Zümrek. *Dîvânu İbn Zümrek*. thk. Muhammed Tefvik en-Neyfer. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1997.
- Fâtımî, Temîm b. el-Mu'izz li-Dînillâh. *Dîvânu Temîm b. el-Mu'izz li-Dînillâh el-Fâtımî*. thk. Komisyon. 1 Cilt. Kahire: Matba'âtü Dâri'l-Kütübî'l-Misriyye, 1. Basım, 1957.
- Halîl, Abdusâlim. "es-Serâbu fi ş-ş'ri'l-Câhilî: Dirâse fi teşkîli'z-zâhira ve te'vîlihâ ş'riyyen". *Mu'te li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât* 18/2 (2003), 11-32.
- Huzâî, Ebü Sahr Küseyyir b. Abdirrahmân. *Dîvânu Küseyyir 'Azze*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1971.
- İbn 'Abbâd, Muhammed. *Dîvânu'l-Mu'temid b. 'Abbâd*. thk. Hâmid Abdülmecîd - Ahmed Ahmed Bedevî. 1 Cilt. Kahire: Matba'âtü Dâri'l-Kütübî'l-Misriyye, 3. Basım, 2000.
- İbn Ebî Reb'â, Ebü'l-Hattâb Ömer b. Abdillâh. *Dîvânu 'Umar b. Ebî Reb'â*. thk. Fâyiz Muhammed. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2. Basım, 1996.
- İbn Ebî's-Salt, Ebü'l-Kâsım Ümeyye. *Dîvânu Ümeyye b. Ebî's-Salt*. Lübnan: Dâru'l-Evzâ'î, 1990.
- İbn Hamdîs, Ebü Muhammed Abdülcebbâr b. Ebî Bekr. *Dîvânu İbn Hamdîs*. nşr. İhsân Abbâs. 1 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Zekeriyâ, el-Mu'âfi. *el-Celisü's-sâlihu'l-kâfi ve'l-enîsü'n-nâsihu's-şâfi*. thk. Abdulkarîm Sâmi el-Cündî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2005.
- İbnü'l-Ahnef, Ebü'l-Fazl el-'Abbâs. *Dîvânu'l-'Abbâs b. el-Ahnef*. thk. Antuvân Na'im. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Basım, 1995.
- İbnü'l-Bahâriyye, Nizâmuddîn Muhammed b. Muhammed b. Sâlih. *Dîvânu's-sâdih ve'l-bâgim*. nşr. İzzet 'Attâr. Kahire: y.y., 1. Basım, 1936.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Telbisü İblîs*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 2001.
- İbnü'l-Fazl, Ebü Mansûr Ali b. el-Hasen. *Dîvânu Sarradurr*. 1 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 2. Basım, 1995.
- İbnü'l-Hâc, Hamdûn b. Abdurrahmân. *ed-Dîvânu'l-'âmm li-Hamdûn b. el-Hâc es-Silmî*. 2 Cilt. Fas: Câmi'atu Sîdî Muhammed b. Abdullah, 1. Basım, 1995.
- İbnü'l-Hatîb, Ebü Abdillâh Zül-vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed. *Dîvânu Lisânüddîn İbni'l-Hatîb*. thk. Muhammed Miftâh. 2 Cilt. Dârülbeyzâ: Dâru's-Sekâfe, 1. Basım, 1989.
- Me'arrî, Ebü'l-'Alâ. *el-Lüzûmiyyât*. thk. Emîn Abdülazîz el-Hâncî. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1924.
- Murtezâ, eş-Şerîf. *Dîvânu's-Şerîf el-Murtezâ*. thk. Muhammed Eltuncî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Basım, 1997.

- Mustafâvî, Abdulhak. *el-Mihyâlu's-sahrâvî fî edebi îbrâhîm el-Kevnî*. Cezayir: Tebsî Arap Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Nâbîlsî, Abdulganî b. İsmâîl. *Dîvânu'l-hakâik ve mecmû'u'r-rekâik*. nşr. Muhammed Abdulhâlik ez-Zenâtî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2013.
- Özalp, Mehmet Sıddık. *Arap Dilinde Deve Literatürü*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.
- Özkök, Lütfi - Peker, Yüksel. *1945 Sonrası İsveç Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- Rebî', Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Dîvânu Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed et-Tihâmî*. thk. Muhammed b. Abdurrahmân er-Rebî'. 1 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-Me'ârif, 1. Basım, 1982.
- Reffâ', Ebü'l-Hasen es-Serî b. Ahmed. *Dîvânu's-Serî er-Reffâ'*. nşr. Kerem el-Bustânî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1996.
- Sûyân, Sa'd el-'Abdillâh. *es-Sahrâu'l-'Arabiyye Sekâfetuhâ ve şî' ruhâ*. Beyrut: eş-Şebeketu'l-'Arabiyye li'l-Ebhâs, 2010.
- Şafi'î, Muhammed b. İdrîs. *Dîvânu's-Şâfi'î*. thk. Muhammed Abdulmun'im el-Hafâcî. 1 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Kulliyâtî'l-Ezheriyye, 2. Basım, 1985.
- Taş, Barış. "Coğrafya Penceresinden Dil ve Edebiyat". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (31 Aralık 2021), 91-101.
- Zağrît, Hâlid. "es-Serâbu fî şî'ri Zirrumme". *Mecelletu Câmi'ati Hama* 1/3 (2018).
- Zehebî, Şemsüddîn. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. b.y.: Müessesü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.